

ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ТА ВНУТРІШНЄ СЕМАНТИЧНЕ РОЗГАЛУЖЕННЯ НЕОЗНАЧЕНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ Л. ДЕРЕША)

Хохрякова І.П.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті досліджено структурні особливості функційно-семантичної категорії неозначеності. Вирізняє графему власне-неозначеності та вторинної неозначеності. Проаналізовано морфологічні засоби їхньої експлікації. Подано докладну семантичну класифікацію мовних одиниць, що маркують функційно-семантичну категорію неозначеності.

Ключові слова: функційно-семантичне поле, функційно-семантична категорія, власне-неозначеність, вторинна неозначеність, неозначеність.

Постановка проблеми. Теоретичні аспекти студіювання різноманітних мовних одиниць, дослідження їхнього функційного потенціалу, категорійних параметрів, вияву в мовленні репрезентовані в концепціях багатьох зарубіжних науковців, зокрема Ф. Данеша, Л. Теньєра, А. Мартіне, Т. Гівона, С. Діка, В.Г. Адмоні, Ш. Баллі, Г. Гельбіга, О.В. Бондарка, С. Куриловича, Г.О. Золотової та ін. В українському мовознавстві вивчення будови мови, опис її одиниць на засадах функціоналізму обґрунтовують І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, К.Г. Городенська, М.Я. Плющ, М.В. Мірченко, О.Г. Межов, Р.О. Християнінова та ін.

Зазначений новітній лінгвістичний напрям дає змогу зацентрувати на низці найважливіших мовних одиниць, що, з одного боку, структурують функційно-семантичні поля, а з іншого – виступають репрезентантами функційно-семантичних категорій. Теорію функційно-семантичного поля вибудував О.В. Бондарко [1], який указував, що розглядане поняття слугує засобом маркування угруповання різнорівневих засобів певної мови, об'єднаних їхньою спільною семантичною функцією. У вітчизняній лінгвістиці концепцію функційно-семантичного поля деякі дослідники трансформували в поняття функційно-семантичної категорії. На III Міжнародному конгресі українців І. Р. Вихованець визначив термін *функційно-семантична категорія* як основний для категорійної граматики української мови [3]. Функційно-семантична категорія – це система різнорідних мовних явищ, які взаємодіють для виконання певних семантичних функцій. Функційно-семантична категорія має план змісту (семантику) і план вираження (формальні показники семантики). Такий аспект студіювання останнім часом застосовують до багатьох мовних категорій, зокрема валентності, відмінка, модальності (Н. М. Костусяк), локативності (Т. В. Булигіна, О. В. Виноградова), темпоральності (І. О. Талаш, Г. О. Золотова), потенційності (О. О. Сікорська), сукупності (І. Р. Домрачева), заперечення (М. П. Баган), умови (А. О. Малявін), градації (Л. М. Марчук), інтенсивності (О. М. Попенко), наслідку (Н. В. Кринська), компаративності (О. А. Щепка), параметричності (О. М. Хавкіна), дуплікативності (Т. П. Ткачук) та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед усього переліку функційно-семантичних категорійних одиниць найменш простудійована категорія неозначеності. У вітчизняній науці

були зроблені спроби описати деякі фрагменти її вираження (К. Г. Городенська [4], Н. В. Кавера [11], Н. М. Попович [16], І. В. Дудко [10], О. Ю. Семенко [17], О. В. Литвиненко [14]), проте комплексного монографічного дослідження з порушеної проблеми досі немає, що вказує на актуальність порушеної проблеми.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Виникає потреба ґрунтовного вивчення неозначеності як особливої мисленнєвої, функційно-семантичної категорійної величини, що дає змогу фіксувати різні ступені знання про об'єкт і має свої лексичні, морфологічні та синтаксичні засоби реалізації. Значну роль у репрезентації неозначеності відіграє контекстуальна вмотивованість, ґрунтовність опису якої забезпечує зорієнтованість на комунікативно-прагматичний аспект.

Метою статті є аналіз категорії неозначеності, зокрема її семантичного розгалуження, що має опертям насамперед класифікацію компонентів власне-неозначеної кількості та вторинної неозначеності (на прикладах із творів Любка Дереша).

Виклад основного матеріалу. У сучасній науковій парадигмі неозначеність зазвичай є об'єктом наукового вивчення як опозитивний компонент означеності. У такому разі основним класифікаційним принципом вирішення вказаних протиставлених складників дослідники вважають лексико-семантичний чи граматичний чинники. Водночас наявність специфічного плану змісту й складного механізму вираження уможливує виокремлення неозначеності як самостійної функційно-семантичної категорійної величини. У сучасному українському мовознавстві низка питань, пов'язаних із визначенням її диференційних ознак, ще не отримала свого аргументованого розв'язання й потребує уточнення та подальшого опрацювання. Цілком умотивованим вважаємо таку дефініцію поняття неозначеності. *Неозначеність* – це функційно-семантична категорія, яка вказує на невизначеність, неконкретизований чи приблизний вияв кого- або чого-небудь.

В українській мові маркування неозначеності пов'язане з:

1) неозначеними займенниковими іменниками на зразок *хтось, дехто, що-небудь*, наприклад: *Під стіну школи хтось насипав велику купу скляних ампулок...* [7, с. 19]; *Запрошується хтось із глядачів...* [8, с. 15];

2) займенниковими прикметниками *якийсь, який-небудь, будь-чий* тощо: *Була якась причина, якийсь сторонній чинник...* [7, с. 36];

3) займенниковими прислівниками *якось, як-небудь, будь-де, колись, кудись*: *Вона дивилась кудись у ліс...* [7, с. 44]; *...якось він задумав побачити сон* [7, с. 61];

4) прикметниками *невідомий, незнайомий* тощо та їхніми субстантивованими дериватами: *...засаджену смерекою... та це невідомими мені листяними деревами* [9, с. 16]; *...незнайомий піднявся і заплудовав...* [6, с. 92]; *...була необережно затулена невідомої породи квіткою...* [7, с. 66];

5) числівниками: *...за що й поплатилася ще багато років до мене призвиськом* [8, с. 7]; *Працівники студії у цю байду вірили мало* [6, с. 15]. Важливу роль у вираженні неозначеності відіграють неозначено-кількісні числівники на зразок *багато, мало* та означено-кількісні мовні одиниці, розміщені після іменника, наприклад: *Після уроку до нього підійшло кілька дівчаток...* [7, с. 18]; *я щойно прочитав книжку, яку бачило чоловік п'ятсот, не більше* [7, с. 64].

Комунікативно-прагматичний аспект дослідження функційно-семантичної категорії дає змогу простежити зв'язок неозначеності із синтаксичним рівнем мови. У такому разі потрібно закцентувати передусім на простих односкладних неозначено-особових реченнях: *Кажуть, в Аїді душі блукають...* [6, с. 20]; *Як одного з крапчик студентів, його скерували на практику в один коледж* [7, с. 7]. Синтаксичний вияв категорії неозначеності реалізують також складені підмети з неозначеним числівниковим компонентом, детермінанти та атрибутивні синтаксеми з неозначеною семантикою: *...в глибині душі тішився, що так багато круасанів залишилося йому* [7, с. 55]; *Колись іще був непоганий костел...* [7, с. 152]; *Мусів би в якийсь інститут поступати...* [8, с. 15].

В українстиці відомі різні класифікації компонентів кількості, де виділяють як означено-кількісні, так і неозначено-кількісні сегменти з різними семантичними варіантами, зокрема І. Р. Вихованця [2], О. Г. Межова [15], Н. М. Попович [16], Н. В. Кавери [11]. Проте на сьогодні немає повноцінної класифікаційної схеми всіх мовних одиниць, які моделюють неозначену кількість. Докладний аналіз джерельної бази, що лежить в основі нашої студії, уможливив розмежування двох груп розглянутих маркерів: першу структурують компоненти, які експлікують *власне-неозначеність*, другу – одиниці, що моделюють *вторинну неозначеність*. Розглянемо докладніше кожен із типів.

І. Власне-неозначеність – центральна грама функційно-семантичної категорії неозначеності, що позначає невизначеність, неконкретизованість когось-або чогось-небудь. Її репрезентують мовні одиниці, які з огляду на семантичну спеціалізацію об'єднують в шістнадцять значеннєвих підгруп, зокрема за указівкою на:

1) відносно малу неозначену кількість предметів чи людей: *У ній у кількох словах мовилось...* [7, с. 37]; *...графік вимкнення останнього існує лише у хворобливій фантазії кількох душевнохворих* [7, с. 102]; *...дітей у місті залишалось небагато* [8, с. 5];

2) дуже малу неозначену кількість предметів із додатковим нашаруванням суб'єктивної оцін-

ки: *Ще там був мацьопкий письмовий стіл з лакованої вагонки...* [7, с. 12]; *...якого востанне бачила отакеньким (показує кінчик брудного нігтя)* [9, с. 46];

3) велику неозначену кількість предметів, об'єктів, людей, тварин: *...лазили по стройках. Їх за школою було чимало* [8, с. 16]; *...зможє ганяти тут із тутешніми собаками. Їх тут багато бігає...* [6, с. 175];

4) надто велику неозначену кількість предметів, яку важко собі уявити: *І повно-повнісінько жовтого листя* [7, с. 31]; *По всьому одягу Семпльованого було безліч глибокених кишень* [7, с. 46];

5) точно не визначених, невідомих осіб: *У класі хтось тяжко зітхнув, а хтось пробурмотів...* [7, с. 17]; *До мене підійшов якийсь чоловік у простому непримітному одязі...* [7, с. 58]; *Невідомо хто і невідомо якими методами випросив у пана Андрія дозвіл аж на 3 (три) вечірки* [7, с. 66]; *А раптом тебе хтось бачив... А якщо хтось додумається...* [9, с. 186];

6) точно не визначених предметів, об'єктів: *...вийшли на якусь замерзлу дорогу коло гори і пішли у напрямку коледжу* [7, с. 44]; *Здавалося, він повільно наближався до чогось* [7, с. 61]; *Під п'яткою щось хруснуло* [9, с. 161];

7) чітко не визначеного близького місця: *Ідесь тутечки він знайшов бистрий потік* [9, с. 57]; *...поповнюючи власну нехитру бакаліюдесь у шафі...* [9, с. 136];

9) точно не окресленого далекого місця чи відстані: *Вона дивиласядесь у ліс* [7, с. 44]; *Той відскочивдесь далеко за наші спини* [9, с. 18]; *десьглибоко в низу, у білій димці, розпітерлись... наші Мідні Буки* [9, с. 66]; *десьнаразі дужедалеко гуркотів грім* [9, с. 72]; *...з кожним кроком здійсмаючись усе вище і вище* [5, с. 11];

10) невідомого, відносно короткого відрізка часу протікання дій, руху, перебування в певному стані: *Хімічні реакції протікали надто швидко...* [6, с. 49]; *На найкоротшумитьудалось утекти, прорватись на іншу сторону* [9, с. 83]; *За кілька хвилин ми зібрали пожитки...* [9, с. 84]; *За якусь крихту секунди в голові пронісся вихор думок...* [9, с. 146]; *Вони мовчки спозлядали вогонь ще якийсь час* [5, с. 89]; *Сподіваюся, через кілька днів я зможу вертїти й головою* [9, с. 178]; *За кілька днів він перевірить, чи справді офіціантку Машу було звільнено* [6, с. 28];

11) невідомого, неозначено тривалого проміжку часу, протягом якого відбуваються дії, процеси чи тривають стани: *Подібне безцільне валандання тривало досить довго...* [8, с. 17]; *Багато часу в те рясне на грози літо я присвятив забавам із пам'яттю* [8, с. 25]; *...сотні тисяч років слугував письменами для неймовірних рас і цивілізацій* [7, с. 178]; *Вона може пробути у сновидінні... десятки вічностей* [7, с. 190]; *Він прогнав їх і першим пішов вниз по масних, забруднених порохом десятиліть сходах* [7, с. 178]; *Їхня дискусія, а радше, сповідь Марка Поло тривала б ще хтозна скільки...* [7, с. 41];

12) чітко не окресленого факту, етапу в суспільному чи особистому житті: *Але в тисяча якомусь там році в село прийшов один панок...* [9, с. 57]; *Бо вже так давно не пила чогось тепленького...* [9, с. 77]; *Він колись точно зайде задалеко і прибіє мене* [9, с. 37];

13) неозначено великого обсягу чогось: *Це ЩОСЬ мало справді титанічні розміри* [7, с. 187];

14) невизначеності певних обставин, способу дії: *Туману якимось чином вдалося згущуватись синхронно з Банзавевою меланхолією* [7, с. 72]; *Якось він зумів відрізнятись від інших, але як?* [7, с. 176];

15) чітко не окресленої відносно малої міри вияву чогось...*треба трішки спуститися, трішки знову піднятися і ще трохи проволочитися непролазними хащами ожини* [9, с. 68];...*рентабельність студії була значно нижчою за гроші...* [6, с. 15];

16) неозначено великої кількості вияву чогось: *...концертним виконанням партії на фортепіано він заробляє більше, ніж як автор цього ж концерту* [6, с. 16].

II. Вторинна неозначеність – периферійна грамема функційно-семантичної категорії неозначеності, що позначає шось чи кого-небудь, певні дії, процеси, стани, якості, у яких мовець сумнівається, виражає невпевненість щодо їхнього кількісного, часового, локативного та ін. вияву. З огляду на значеннєвий діапазон одиниці розгляданого зразка перебувають на межі між означеністю та неозначеністю. Зокрема вони експлікують:

1) невпевненість, припущення, імовірність із погляду мовця. Роль допоміжного засобу вираження такої семантики виконують службові одиниці *наче, неначе, ніби, нібито* та модальні слова, що, за спостереженнями Н. М. Костусяк, пов'язані з ірреальним значенням передбачуваності й виступають еквівалентом модальних дієслівних предикатів *здаватися, припускати, сумніватися*, які структурували головну частину складнопідрядного речення [12, с. 341]. На думку

дослідниці, конструкції розгляданого зразка є засобом вираження категорії лексико-граматичної модальності, зокрема грамеми вірогідної модальності [13, с. 131]. Наприклад: *...про трансцендентальну медитацію та про чудесний катарсис, який вона нібито дарує* [7, с. 86]; *...поклонялися крижаній горі Кадаф, у якій нібито був ув'язнений бог...* [7, с. 59]; *Про дуже древніх монстрів, які нібито прийшли з далеких зірок* [7, с. 99]; *Каже, жи може шось і вдався прояснити з тими мавками-нявками* [9, с. 58];

2) наближеність за певними ознаками, мірою вияву, показниками до кого-, чого-небудь, якогось еталону: *Коло вікна, при спортзалі стовбичила група його майже ровесників* [7, с. 67]; *Корій приїхав сюди ще більш-менш нормальним* [9, с. 111].

3) не зовсім точний, орієнтовний час: *Їхні діалоги велися приблизно півтора місяця у восьмому класі* [7, с. 87]; *Він кричав, не перестаючи, приблизно сім секунд* [7, с. 132]; *Я просиділа близько двох годин...* [9, с. 140]; *Сказав, що здибаємося близько п'ятої* [9, с. 148];

4) приблизне визначення параметрів розміру, обсягу, протяжності та ін. чогось: *...ми обидвоє провалилися під воду приблизно по пояс* [9, с. 182].

Висновки і пропозиції. Неозначеність – це функційно-семантична категорія, яка вказує не визначеність, неконкретизований чи приблизний вияв кого- або чого-небудь. Спроба виділення класифікаційної схеми всіх мовних компонентів, які моделюють неозначеність, є першим кроком до комплексного аналізу зазначеної категорійної величини та її граемного вияву.

У перспективі розв'язання порушеної проблеми вбачаємо зорієнтованість на динамічні процеси у вираженні неозначеності.

Список літератури:

1. Бондарко А. В. Функциональная грамматика / А. В. Бондарко. – Л.: Наука, 1984. – 136 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К.: Наукова думка, 1992. – 224 с.
3. Вихованець І. Р. Принципи категорійної граматики української мови / І. Р. Вихованець // III Міжнародний конгрес українців. Мовознавство (26-29 серпня 1996 р.). – Х., 1996. – С. 177-181.
4. Городенська К. Г. Семантичний і морфологічний потенціал предикатів кількості / К. Г. Городенська // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк: Вежа, 2002. – № 5. – С. 23-26.
5. Дереш Л. Архее. Монолог, який усе ще триває: [роман] / Любо Дереш. – Харків: Фоліо, 2008. – 319 с.
6. Дереш Л. Голова Якова: алхімічна комедія: [роман] / Любо Дереш. – Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2012. – 240 с.
7. Дереш Л. Культ: [роман] / Любо Дереш. – Львів: Кальварія, 2006. – 208 с.
8. Дереш Л. Намір: [роман] / Любо Дереш. – Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2014. – 333 с.
9. Дереш Л. Поклоніння ящірці: Як нищити ангелів [роман] / Любо Дереш. – Харків: Фоліо, 2007. – 189 с.
10. Дудко І. В. Семантика і функціонування неозначених займенників у сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. В. Дудко. – К., 2002. – 24 с.
11. Кавера Н. В. Семантична типологія предикатів стану: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Кавера. – К., 2008. – 24 с.
12. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови: [монографія] / Н. М. Костусяк. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 452 с.
13. Костусяк Н. М. Грамемна структура категорії лексико-граматичної модальності / Н. М. Костусяк // Типологія та функції мовних одиниць: наук. журн. / [редкол.: Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін.]. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – № 1. – С. 127-139.
14. Литвиненко О. В. Лексико-семантична група «велика кількість грошей» як складова концепту неозначено великої кількості / О. В. Литвиненко // Дослідження з лексикології і граматики української мови: зб. наук. пр. – Дніпропетровськ. – 2010. – Вип. 9. – С. 182-189: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrmova.com.ua/2009/Artel_23.pdf
15. Межов О. Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення: монографія / О. Г. Межов. – Луцьк: Ред-вид. відд. «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2007. – 184 с.
16. Попович Н. М. Синтаксична структура речень з числівниковим компонентом у сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Попович. – К., 2002. – 19 с.

17. Семененко О. Ю. Семантична валентність мезуративів як операторів функції неозначено великої кількості (мультипліцитності) в сучасному поетичному дискурсі / О. Ю. Семененко // Лінгвістичні дослідження. – 2012. – Вип. 33: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_lingv_2012_33_37

Хохрякова И.П.

Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

СРЕДСТВА ПРЕДСТАВЛЕНИЯ И ВНУТРЕННЕЕ СЕМАНТИЧЕСКОЕ РАЗВЕТВЛЕНИЯ НЕОПРЕДЕЛЁННОСТИ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Л. ДЕРЕША)

Аннотация

В статье исследованы структурные особенности функционально-семантической категории неопределённости. Выделено графему собственно-неопределённости и вторичной неопределённости. Проанализированы морфологические средства их экспликации. Подано подробную семантическую классификацию языковых единиц, что маркируют функционально-семантическую категорию неопределённости.

Ключевые слова: функционально-семантическое поле, функционально-семантическая категория, собственно-неопределённость, вторичная неопределённость, неопределённость.

Khokhriakova I.P.

Lesya Ukrainka Eastern European National University

THE MEANS OF REPRESENTATION OF INDETERMINACY AND ITS INTERNAL SEMANTIC BRANCHING IN MODERN UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE (ON THE BASIS OF WORKS BY L. DERESH)

Summary

The focus of this article is in the exploring the structural features of the functional-semantic category of indeterminacy. The author has sorted out the grammemes of proper indeterminacy and secondary indeterminacy, as well as analyzed the morphological means of their representation. The detailed semantic classification of verbal means demonstrating the functional-semantic category of indeterminacy has been presented in the article.

Keywords: functional-semantic field, functional-semantic category, proper indeterminacy, secondary indeterminacy, indeterminacy.